

Ταύτας ὁ Πλάτων (Φαιδ. σ. 115 e) ἐκφράζει ὡς ἐν τύπῳ διὰ τῶν λέξεων· « ἵνα μὴ Κρίτων λέγῃ ἐν τῇ ταφῇ ὡς Σωκράτην προτίθεται ἢ ἐκφέρει ἢ κατορύττει ». Παρ' Ἀριστοφάνει (Λυσ. 611) λέγει ἡ Λυσιστράτη πρὸς τὸν ἐπιτριφθέντα πρόβουλον, « μῶν ἐγκαλεῖς, ὅτι οὐχὶ προϋθέμεθά σε; » ἔνθα ὁ σχολιαστής· « τοὺς νεκροὺς γὰρ οἱ ἀρχαῖοι προετίθεσαν πρὸ τῶν θυρῶν καὶ ἐκόπτοντο ». Ἀλλ' ἐν Ἀθήναις διέταττεν ὁ Σολῶνιος νόμος « τὸν ἀποθανόντα προτίθεσθαι ἔνδον, ὅπως ἂν βούληται ». Φαίνεται δὲ ὅτι αὕτη ἡ πρόθεσις ἦν καὶ οἰονεὶ ἀστυνομικὴ τις διατύπωσις, καὶ οὐχὶ ἀπλῶς τιμητικὴ διακόσμησις καὶ ἔκθεσις, ὡς τις δημοσίᾳ αὐτοψία τοῦ νεκροῦ ἢ νεκροψία κατὰ Πολυδεύκην (Η', 65) λέγοντά· « καὶ αἱ προθέσεις δὲ διὰ τοῦτο ἐγίγνοντο, ὡς ὁρῶτο ὁ νεκρός, μὴ τι βιαίως πέπονθε »· — καὶ πρὸς τούτοις πρὸς τὸν ἀπώτερον σκοπὸν, ἵνα μὴ θάπτωσι κατ' ἐπιφάνειαν νεκροὺς, δι' ὃν λόγον καὶ ὁ Πλάτων (Νομ. ΙΒ', σ. 959) διέταττε, « τὰς προθέσεις πρῶτον μὲν μὴ μακρότερον χρόνον ἔνδον γίνεσθαι τοῦ δηλοῦντος τὸν τε ἐκτεθνεῶτα καὶ τὸν ὄντως τεθνηκότα », ἔνθα ἐκτεθνεῶς λέγεται ὁ λειποθυμῶν καὶ ἐπιφάνειαν νεκροῦ παρέχων. Αὗται αἱ διαδοχικαὶ πράξεις μέχρι τῆς προθέσεως περιγράφονται κατὰ σειρὰν ὑπὸ Λουκιανοῦ (π. πένθ. 11) « μετὰ ταῦτα δὲ λούσαντες αὐτοὺς — καὶ μύρω τῷ καλλίστῳ χρίσαντες τὸ σῶμα πρὸς δυσωδίαν ἤδη βιαζόμενον καὶ στεφανώσαντες τοῖς ὠραίοις ἄνθεσι προτίθενται λαμπρῶς ἀμφιέσαντες ». Ἀρίστην δὲ ἐν τεχνικοῖς μνημείοις ἐξεικόνισιν τοιαύτης προθέσεως παρέχει ἡμῖν τὸ ἀπουλιανὸν ἀγγεῖον τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως τὸ ἐξεικονίζον τὴν ἐπικηδεῖον σκευὴν καὶ τὴν πρόθεσιν τοῦ μειρακίου Ἀρχεμόρου (Ἴδε Gerhard, Archemoros und die Hesperiden ἐν διατριβαῖς τῆς Βερολινείου Ἀκαδημίας 1836 καὶ Panofka, εἰκόνες ἀρχαίου βίου Κ', 1). Ἐκρίνετο δὲ τοῦτο τὸ ἔθος τῆς προθέσεως τόσον ἀπαραίτητον ὡς πρόδρομος τῆς ταφῆς, ὥστε ἐξετείνετο καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ὄσπᾶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἀποθανόντων, ἅπερ μετεφέροντο εἰς τὴν πατρίδα, ὡς μανθάνομεν παρ' Ἰσαῖου (π. Ἀστυφ. κλ. 4)· « ἐπεὶ δ' ἐκομίσθη τὰ ὄσπᾶ τοῦ ἀδελφοῦ, ὁ μὲν προσποιούμενος πάλαι υἱὸς εἰσπεποιῆσθαι αὐτὸν προὔθετο, οὐδ'

ἔθαψεν, οἱ δὲ φίλοι καὶ προὔθεντο καὶ πάντα τᾶλλα τὰ νομιζόμενα ἐποίησαν».

§ 5. Πρὸ τῆς αὐλείου θύρας ἦν τεθειμένον σκευος βαντηρίου ὕδατος ἠντλημένου ἐκ γειτονικῆς οἰκίας, ἵνα καθαίρη ἀπὸ τῆς μετὰ τῶν εὐρισκομένων ἐν τῇ νεκρικῇ οἰκίᾳ ἐπαφῆς τοὺς ἐκ τῆς οἰκίας ἐξεργασμένους. Περὶ τούτου ὁ Πολυδεύκης (Η, 65) σημειοῖ· «καὶ οἱ ἐπὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος ἀφικνούμενοι ἐξιόντες ἐκαθαίροντο ὕδατι περιβάρινόμενοι· τὸ δὲ προὔκειτο ἐν ἀγγεῖῳ κεραμέῳ ἐξ ἄλλης οἰκίας κεκομισμένον, τὸ δ' ὄστρακον ἐκαλεῖτο ἀρδάνιον». Παρ' Εὐριπίδῃ ('Αλκ. 98) ὁ χορὸς τῶν γερόντων ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς βασιλίσσης παρατηρεῖ· «φυλῶν πάροιθε δ' οὐχ ὄρω πηγαῖον, ὡς νομίζεται, χέρνιθ' ἐπὶ φθιτῶν πύλαις»· πηγαῖός χέρνιψ ἐνταῦθα σημαίνει τὸ ἀγγεῖον ἢ ὄστρακον, ὅπερ ἀπαντᾷ ἡμῖν καὶ παρ' Ἀριστοφάνει ('Εκκλ. 1033)· «ὕδατος δὲ κατάθου τοῦστρακον πρὸ τῆς θύρας». Ὁ δὲ Ἡσύχιος πολλαχῶς σημειοῖ· «πηγαῖον (χέρνιθα) τὸ ὄστρακον, ὃ καὶ ἀρδάνιον ὁμοίως λέγεται», καὶ ἐν λέξει «ἀρδάνια», πηγαῖον καὶ «πηγαῖον ὕδωρ», καὶ ἐν λέξει «ὄστρακον», ὁπότε τις ἀποθάνοι, γάστραν πρὸ τῶν θυρῶν ἐτίθεισαν ἐξ ἄλλης οἰκίας λαμβάνοντες καὶ πληροῦντες ὕδατος» καὶ Σουΐδας «ἀρδάνιον τοῦστρακον». — Ἄλλ' ἄρά γε τὸ ὕδωρ μόνον ἠντλεῖτο ἐξ ἄλλης οἰκίας, ἢ καὶ τὸ σκευος αὐτὸ ἐλαμβάνετο ἐκεῖθεν; Βεβαίως εἴτε τὸ ἓν, εἴτε τὸ ἕτερον, εἴτε καὶ συναμφοτέρα, ἐλαμβάνοντο πάντως ἐξωθεν, διότι ἡ πένθιμος οἰκία ἐθεωρεῖτο ὡς μεμολυσμένη ὑπὸ τῆς παρουσίας τοῦ νεκροῦ. Τὸν μολυσμὸν τῆς νεκρικῆς οἰκίας μαρτυρεῖ καὶ ὁ μετὰ τὴν κηδεῖαν παρεπόμενος καθαρισμὸς. Οὕτω παρ' Ἀριστοφάνει (Νεφ. 837) γίνεται λόγος περὶ τῶν δεξιῶν καὶ συνετῶν ἀνδρῶν, «ὧν ὑπὸ τῆς φειδωλίας ἀπεκείρατ' οὐδεὶς κώποτ' οὐδ' ἠλείψατο οὐδ' εἰς βαλανεῖον ἦλθε λουσόμενος», ἔνθα ὁ σχολιαστὴς σημειοῖ (ἴσως οὐχὶ ἐπικαίρως)· «ἐπεὶ ἔθος ἦν μετὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ νεκροῦ λουεσθαι τοὺς κατ' οἶκον καθαρμοῦ χάριν». ('Ασθενὲς ἶχνος τοῦ τελείου τούτου λουτροῦ ἢ μᾶλλον τοῦ προῤῥηθέντος ἀρδανίου διατηρεῖται παρ' ἡμῖν τὸ χειρόνιπτρον τῶν ἐκ τῆς ταφῆς ἐπανερχομένων εἰς τὴν νεκρικὴν οἰκίαν). Ἄλλὰ τὸ ὑπὸ Σερβίου (εἰς

Ούργ. Αιν. Δ, 507) παρατηρούμενον, ὅτι καὶ θαλλὸς κυπαρίσ-
σου προϋφύλαττεν ἐκ τοῦ μολυσμοῦ τοῦ εἰσερχομένου εἰς τὴν
πένθιμον οἰκίαν, ἀνήκει εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν ἔθος.

§ 6. Ἀυτὴ ἡ πρόθεσις ἠδύνατο παρατείνεσθαι ἐνίοτε ἐπὶ
πλείονα τοῦ δέοντος χρόνον, ὡς ἐξάγεται τοῦτο ἐκ τῆς παρὰ Πλά-
τωνι (Νομ. ΙΒ, σ. 959) διατάξεως τῆς περιοριζούσης αὐτὴν μέχρι
τόσου χρόνου μόνον, ὅσος ἦν ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖος, ὅπως προ-
λαμβάνηται καὶ παρακωλύηται ἡ ταφή ζώντος· αὐτὰς δὲ προ-
θέσεις πρῶτον μὲν μὴ μακρότερον χρόνον ἔνδον γίγνεσθαι τοῦ
δηλοῦντος τὸν τε ἐκτεθνεῶτα καὶ τὸν ὄντως τεθνηκότα· εἴη δ' ἂν
σχεδόν, ὡς τάνθρώπινα, μέτρον ἔχουσα τριταία πρὸς τὸ μνήμα
ἐκφορά». Ὅστε κατὰ ταῦτα ἡ ἐκφορά ὤφειλε γίγνεσθαι κατὰ τὴν
τρίτην ἀπὸ τῆς τελευτῆς ἡμέραν. Ἄλλὰ κατὰ τὴν σολώνειον
νομοθεσίαν ἡ ἐκφορά ἐλάμβανεν ἤδη χώραν τὴν ἐπιούσαν ἀπὸ
τῆς προθέσεως πρῶταν. Ὁ ἀμφιβαλλόμενος σολώνειος νόμος εἶχεν
ᾧδε· « τὸν ἀποθανόντα προτίθεσθαι ἔνδον, ὅπως ἂν βούληται· ἐκ-
φέρειν δὲ τὸν ἀποθανόντα τῇ ὑστεραίᾳ ἢ ἂν προθῶνται πρὶν ἥλιον
ἐξέχειν». Ἄλλ' εἰάν ὁ νόμος οὗτος ἀναφέρηται ἀτελεῶς ὑπὸ Δη-
μοσθένους (π. Μακάρτ. 62), μαρτυροῦσι σαφέστερον περὶ τοῦ
χρόνου τὰ παρ' Ἀντιφῶντι (π. χορευτ. 34) λεγόμενα· « οὗτοι
γὰρ τῇ μὲν πρώτῃ ἡμέρᾳ, ἣ ἀπέθανεν ὁ παῖς, καὶ τῇ ὑστεραίᾳ,
ἣ προέκειτο, οὐδ' αὐτοὶ ἠξίουσαν αἰτιᾶσθαι ἐμὲ οὐδ' ἀδικεῖν ἐν τῷ
πράγματι τούτῳ οὐδέν, ἀλλὰ συνῆσαν ἐμοὶ καὶ διελέγοντο· τῇ
δὲ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἣ ἀπέθανεν ὁ παῖς, ταύτῃ δὲ πεπεισμένοι ἦσαν
τινες ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῶν ἐμῶν». Μόνον ἐν πρῶτοις χρόνοις
ἐπιστεύετο ὅτι ταχεῖα ταφή ἦν ἀρεστὴ τῷ τεθνηκότι· ἤδη παρ'
Ὀμήρῳ (Ἰλ. Ψ, 71) ἡ σκιά τοῦ Πατρόκλου αἰτεῖ παρὰ τοῦ
φίλου, «θάπτε με ὅτι τάχιστα, πύλας Ἄϊδαο περήσω». Ὁ δὲ
Εὐστάθιος (εἰς Ἰλ. Θ, 410) σημειοῖ «νεκροῦ μείλιγμα μὲν ἢ ὠκεῖα
ταφή—, μνήμα δὲ τὸ μὴ ταχὺ θάπτεσθαι». Παρὰ δὲ Ξενοφῶντι
(Ἄπομν. Α, 2, 53) μαρτυρεῖται καὶ ἡ μετέπειτα διατήρησις τοῦ
ἔθους, καθ' ὃ «τῆς ψυχῆς ἐξελεύσεως—, τὸ σῶμα τοῦ οἰκειοτά-
του ἀνθρώπου τὴν ταχίστην ἐξενέγκαντες ἀφανίζουσιν», ἥτοι
θάπτουσιν, εἰ καὶ ἡ σημασία τοῦ ἐπιθέτου ταχίστη ἐκληπτέα

ένταυθα σχετικῶς πρὸς τὴν αἰδιότητα τῆς ψυχῆς καὶ οὐχὶ ἐπὶ ἐσπευσμένης ταφῆς, ὡς ὁ αὐτὸς (αὐτῶθι 55) ἐπιφέρει· «ταῦτ' οὖν ἔλεγεν οὐ τὸν μὲν πατέρα ζῶντα κατορύττειν διδάσκων, ἑαυτὸν δὲ κατατέμνειν».

§ 7. Ἡ ἐκφορά, συνήθως γινομένη κατὰ τὸν σολῶνειον νόμον τῇ ἐπαύριον τῆς προθέσεως, ὤφειλε γίνεσθαι ὅσον τὸ δυνατὸν πρωϊαίτερον, ἵνα μὴ μολύνωνται αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου ὑπὸ τῆς θεᾶς τοῦ νεκροῦ. Καὶ ὁ μὲν νόμος διέταπτεν «ἐκφέρειν τὸν ἀποθανόντα τῇ ὑστεραίᾳ, ἢ ἂν προθῶνται, πρὶν ἡλιον ἐξέχειν», παρὰ δὲ Πλάτωνι (Νομ. IB, σ. 960) ἀπαιτεῖται περὶ τοῦ νεκροῦ «πρὸ ἡμέρας ἕξω τῆς πόλεως εἶναι». Καὶ καθ' Ἡράκλειτον (Ἰ. Ἀλληγ. Ὀμηρ. 68) «ἦν παλαῖον ἔθος τὰ σώματα τῶν καμνόντων μῆτε νύκτωρ ἐκκομίζειν μῆθ' ἔταν ὑπὲρ γῆς τὸ μεσημβρινὸν ἐπιτείνηται θάλπος, ἀλλὰ πρὸς βαθὺν ὄρθρον, ἀπύροις ἡλίου ἀκτίσιν ἀνιόντος». Ἐπίσης σαφῶς καὶ ὁ Μένανδρος (π. ἐπίδεικτ. σ. 203 W.)· «τῆς ὁσιότητος διττὸς τρόπος· ἢ γὰρ περὶ τὴν ἐκφορὰν τῶν τετελευτηκότων αἱ τιμαὶ γίνονται ἢ περὶ τὰ νομιζόμενα καὶ τὰ μνήματα καὶ τοὺς τάφους· περὶ μὲν δὴ τὴν ἐκφορὰν, ὡς τὸ Ἀθήνησι πρὸ ἡλίου ἀνίσχοντος, ἢ ἐν Θουρίοις νύκτωρ ἢ πρόθεσις ἢ προθέσεως ἡμέρα τακτὴ, ὡς τὸ Ἀθήνησι». Καὶ αὐτὸ τὸ σκιάδιον ἢ ἀνθήλιον τὸ κρατούμενον ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ Ἀρχεμόρου ἐν τῷ προμνησθέντι περιφῆμῳ ἀγγεῖῳ δεικνύει μᾶλλον συμβολικῶς ὅτι ἡ ἐκφορά ὀφείλει γίνεσθαι ἄνευ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, καὶ οὐχὶ ὅτι ἐγένετο ἐξέχοντος τοῦ ἡλίου. Ὡστε οὐχὶ μόνον οὐδαμῶς ἀληθεύει ὅτι κατὰ παλαιὰν δοξασίαν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ὠδήγει τὸν νεκρὸν εἰς τὴν σκοτεινὴν αὐτοῦ διαμονήν, ἀλλὰ καὶ τούναντίον καταφαίνεται ἡ δόξα ὅτι οἱ θεοὶ ἀπείχοντο τῆς θεᾶς τῶν νεκρῶν ἵνα μὴ μολυνθῶσιν. Ὅθεν παρ' Εὐριπίδι (Ἀλκυστ. 23) ὁ Ἀπόλλων ἀναγκάζεται ἐγκαταλιπεῖν τὸν οἶκον τοῦ Ἀδμήτου διὰ τὸν θάνατον τῆς Ἀλκῆστιδος· «ἐγὼ δέ, μὴ μίασμά μ' ἐν δόμοις κίχῃ, λείπω μελᾶθρων τῶνδε φιλτάτην στέγην»· καὶ (Ἰππολ. 1437) ἡ Ἄρτεμις ἀπομακρύνεται τοῦ θνήσκοντος Ἰππολύτου, λέγουσα· «ἐμοὶ γὰρ οὐ θέμις φθιτοὺς ὄρᾶν, οὐδ' ὄμμα χραίνειν θανασίμοισιν ἐκπνοαῖς». Ἄλλ'

οὐδὲ τὸ ὄνομα οἰουδήποτε θεοῦ ἐκρίνετο ἕσται μνημονεύεσθαι ἐν τῇ ταφῇ, ὡς παρὰ Δημοσθένει (Ἐπιτ. 30) ὁ ἀγορεύων ἀποσιωπᾷ τὸ ὄνομα τοῦ Διονύσου ἢ τοῦ Βάχχου διὰ τοῦτον τὸν λόγον, «ὅν οὐ πρόπον ἐστὶν ἀναμάζειν ἐπὶ τοῦδε τοῦ τάφου». Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου καὶ νυκτερινῆ ταφῇ ἐνομίζετο ἐπονείδιστος. Παρ' Εὐριπίδῃ (Τρωαδ. 446) ἡ Κασάνδρα λέγει περὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος, «ἡ κακὸς κακῶς ταφήσει νυκτός, οὐκ ἐν ἡμέρᾳ, ὧ δοκῶν σεμνόν τι πράσσειν, Δαναϊδῶν ἀρχηγέτα».

§ 8. Μία τῶν πρώτων πράξεων, ὅτε ἐγένετο ἤδη σκέψις περὶ τῆς ταφῆς τοῦ ἀποθανόντος, ἦν τὸ ἐμβάλλειν εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ νόμισμα, ἓνα ὀβολόν, ὡς πορθμεῖα ἢ ναῦλον τῷ πορθμεῖ Χάρωνι. Οὕτω λέγεται παρὰ Λουκιανῷ (π. πένθ. 10)· «ἐπειδὴν τις ἀποθάνῃ τῶν οἰκείων, πρῶτα μὲν φέροντες ὀβολὸν εἰς τὸ στόμα κατέθηκαν αὐτῷ μισθὸν τῷ πορθμεῖ ναυτιλίας γενησόμενον». Παρὰ τῷ αὐτῷ (Νεκρ. Διάλ. ΙΑ', 4) ὁ Κράτης λέγει, «οἱ δὲ ὀβολὸν ἤξουσι κομίζοντες καὶ τοῦτον ἄχρι τοῦ πορθμεῖως»· καὶ (Α', 3) ὁ Διογένης εἰσάγεται ἐπιπλήττων τοὺς πλουσίους, «τί τιμωρεῖσθε ἑαυτοὺς λογιζόμενοι τοὺς τόκους καὶ τάλαντα ἐπὶ τάλαντοις συντιθέντες, οὐς χρῆ ἓνα ὀβολὸν ἔχοντας ἦκειν μετ' ὀλίγον», καὶ μετὰ κωμικωτάτης ἀναπτύξεως ἐν τῷ διαλόγῳ Χάρωνος καὶ Μενίππου (ΚΒ, 1 κ. ε.)· «Χαρ. Ἀπόδος, ὦ κατάρατε, τὰ πορθμεῖα — ἀπόδος, φημί, ἀνθ' ὧν σε διεπορθμευσάμην — Μεν. Οὐκ ἂν λάβοις παρὰ τοῦ μὴ ἔχοντος· — Χαρ. Ἔστι δέ τις ὀβολὸν μὴ ἔχων;» καὶ κατωτέρω «σύ δ' οὐκ ἦδεις ὡς κομίζεσθαι δεόν; — Μέν. Ἦδεν μὲν, οὐκ εἶχον δέ»· καὶ ἔτι «Χαρ. τὸν ὀβολὸν ἀποδοῦναί σε δεῖ· οὐ θέμις ἄλλως γενέσθαι». Δύσκολον ὀριθῆναι, πότε εἰσῆχθη τοῦτο τὸ ἔθος· ἀλλ' οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει, ὅπως μὴ ἐκλάβωμεν ὡς ἀρχαῖον τὸ ὑπὸ Λουκιανοῦ περιγραφόμενον ἔθος. Παρ' Ἀριστοφάνει (Βατρ. 140) ὁ Ἡρακλῆς μνημονεύει δύο ὀβολῶν, λέγων· «ἐν πλοιαρίῳ τυννουτῶ σ' ἀνὴρ γέρων ναύτης διάξει δύο ὀβολῶ μισθὸν λαβῶν», διότι ὁ Διόνυσος ἤγε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Ξανθίαν καὶ ὠφείλειν ἐπομένως ναῦλον δύο ψυχῶν. Τοῦτο τὸ νόμισμα ἐκαλεῖτο μὲν καὶ πορθμεῖα καὶ ναῦλον γενικῶς, ἀλλ' ἔτι καὶ κατιτήριον καὶ

δανάκη καὶ καρκάδαντα. Ὁ Ἡσύχιος σημειοῖ, «δανάκη νομισμάτιόν τι βαρβαρικόν (Περσικόν), δυνάμενον πλέον ὀβολοῦ ὀλίγω τινί, ἐλέγετο δὲ καὶ ὁ τοῖς νεκροῖς διδόμενος ὀβολός». Κατὰ τὴν ἀνόρουξιν τάφου τινὸς ἐν Σάμῃ τῆς Κεφαλληνίας εὑρέθη τὸ νόμισμα ἐπιμεταξὺ τῶν ὀδόντων τοῦ σκελετοῦ (Stackelberg, Οἱ τάφοι τῶν Ἑλλήνων, σ. 42 καὶ Stuart καὶ Revett Ἀρχαιοτ. Ἀθηνῶν μεταφρ. γερμ. Wagner M. Γ'. σ. 77). Ἀλλ' ἐὰν ὁ Χάρων ἀπῆται τοῦτον τὸν ὀβολὸν μετὰ τόσης ἐπιμονῆς καὶ διὰ τοῦτο ἐνομιζέτο ὅτι ὁ νεκρὸς ἀπαραιτήτως ὤφειλεν ἐφοδιάζεσθαι δι' αὐτοῦ, καὶ ἐκεῖνος πάλιν ὑπεχρεοῦτο διαπεραιοῦν ταχέως τὸν ἀποτίσαντα νεκρὸν· διὸ καὶ ὁ Μικύλλος παρὰ Λουκιανῶ (Καπῆπλ. 18) ἀπαιτεῖ τοῦτο ἐντόνως· «ἀδικεῖς, ὦ Χάρων, ἔωλον ἤδη νεκρὸν ἀπολιμπάνων· ἀμέλει γράψομαί σε παρανόμων ἐπὶ τοῦ Ραδαμάνθυος». Ἰδιάζουσιν ἐξαίρεσιν ὡς πρὸς τὴν ἐνθεσίαν τοῦ ὀβολοῦ ἀπετέλουν οἱ Ἑρμιονεῖς κατὰ Στράβωνα (Η' σ. 573)· «παρ' Ἑρμιονεῦσι δὲ τεθρύληται τὴν εἰς Ἄδου κατάβασιν σύντομον εἶναι· διόπερ οὐκ ἐντιθέασιν ἐνταῦθα τοῖς νεκροῖς ναυλον». Μόνον ἢ λέμβος, δι' ἧς ἐπεραιοῦντο οἱ νεκροί, τὸ πορθμεῖον ἢ σκαφίδιον τοῦ Χάρωνος, ἀνήκει εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν κατ' Εὐστάθιον (εἰς Ὀδ. Κ, 502). Παρ' Ἀριστοφάνει (Νεφ. 506) ἀπαντᾷ ἡμῖν διδομένη τοῖς νεκροῖς καὶ μελιτοῦττα (μελόπηττα), οἷαν καὶ ὁ Στρεψιάδης ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ Σωκράτους, ὑπαινιττόμενος τὴν μετὰ τοιαύτης μελιτοῦττης κατάβασιν εἰς Τροφωνίου· «ἐς τῷ χεῖρέ νυν δός μοι μελιτοῦτταν πρότερον· ὡς δέδοικ' ἐγὼ εἰσω καταβαίνειν ὡσπερ εἰς Τροφωνίου»· καὶ ἡ Λυσιστράτη (Λυσ. 531) ὑπισχνεῖται τῷ σοροδαίμονι προβούλῳ· «μελιτοῦτταν ἐγὼ καὶ δὴ μάξω»· ἐνθα ὁ σχολιαστής· «ἢ μελιτοῦττα ἐδίδοτο τοῖς νεκροῖς ὡς εἰς τὸν Κέρβερον καὶ ὀβολός τῳ πορθμεῖ, στέφανος ὡς τὸν βίον διηγωνισμένοις». Ὡσαύτως καὶ ἡ Σίβυλλα πρᾶναι καὶ μειλίσσει παρὰ Οὐργιλίῳ (Αἰν. Γ'. 419) τὸν τρικέφαλον φύλακα, «ὦ ἢ προφῆτις, βλέπουσα τοὺς τραχήλους ἤδη φρικιῶντας διὰ τῶν ἐχιδῶν, ἐπιρρίπτει μᾶζαν ναρκωτικὴν μέλιτι καὶ πεφαρμαγμένοις καρποῖς· ἐκεῖνος δὲ λυσσαλέος τῆς πείνης διαχαίνων τοὺς τρεῖς φάρυγγας δράττεται τῆς προσφιθείσης καὶ χαλᾷ τὰ

πελώρια νῶτα χυθείς χαμαὶ καὶ μέγας μεγαλώσθι ἐκτείνεται καθ' ὅλον τὸ ἄντρον *) Ἄλλ' ἐὰν ἐνταῦθα ἢ μελιτοῦττα ἠδύνατο ἐκληφθῆναι ὡς τις μαγγανεία, πιθανώτατον φαίνεται ὅτι αὕτη ὑπομιμνήσκει ἔθιμα μυστηρίων, ἐπιδράσαντα μεταγενεστέρως γενικώτερον, εἰ καὶ μὴ ὀποχρεωτικῶς. Ἰδίως, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω ἐκ τοῦ ὑπαινιγμοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, συμπαραλαμβάνον τοιαύτας οἱ θέλοντες καταβαίνειν εἰς τὸ χρηστήριον τοῦ Τροφωνίου κατὰ Πολυδεύχην (Σ. 76) σημειοῦντα «μελιτοῦττα μέντοι Τροφωνίῳ» καὶ Φιλόστρατον (Β. Ἄπολ. Η', 19)· «λευκῆ δ' ἐσθῆτι ἐσταλμένοι πέμπονται μελιτούττας ἀπάγοντες ἐν ταῖν χερσὶν μειλίγματα ἑρπετῶν, ἃ τοῖς κατιούσιν ἐγχρίπτει». Ἄλλ' ὁ Τροφώνιος ἐνομιζέτο καὶ αὐτὸς ὑποχθόνιος θεὸς καὶ κατὰ τοῦτο ἠδύνατο ἐπιδρᾶν καὶ εἰς τὰ τῶν κηδεῶν ἔθιμα.

§ 9. Περὶ δὲ τῶν πομπωδῶν τελετῶν καὶ τῶν ἀγρίων ἢ βαρβάρων ἔθῶν τῶν κοπετῶν καὶ ἀμυχῶν καὶ τῶν τοιοῦτων γινώσκομεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι τοῦλάχιστον πρῶτως ἤδη εἶχον ἀποβαλόντες τὰς πρὸ τῆς ἐκφορᾶς ἰλαστηρίους θυσίας. Παρὰ Πλάτωνι (Μεν. σ. 315 ε) ὁ ἐταῖρος λέγει τῷ Σωκράτει· «ὥσπερ καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς οἴσθ' αὖ καὶ αὐτὸς ἀκούων, οἷοις νόμοις ἐχρῶμεθα πρὸ τοῦ περὶ τοὺς ἀποθανόντας, ἱερεῖά τε προσφάττοντες πρὸ τῆς ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ καὶ ἐγγυτριστριάς μεταπεμπόμενοι». Περὶ τῶν ἐγγυτριστριῶν οἱ σχολιασταὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοφάνους (Σφηκ. 288) καὶ οἱ γραμματικοὶ Σουΐδας καὶ Φαβωρίνος ἐκ συμφώνου σημειοῦσιν ὅτι ἦσαν γυναῖκες χέουσαι χοᾶς (οὐχὶ δὲ γυναῖκες ὀστολογοῦσαι, mulieres ossilegium procurantes, ὡς ὁ Böckh ἐνταῦθα ἠρμήνευσεν)· οὕτω τὸ Μεγα Ἐτυμολογικὸν (σ. 313)· «ἐγγυτρίστριαί αἱ τὰς χοᾶς τοῖς τετελευτηκόσιν ἐπιφέρουσαι— καὶ ὄσαι τοὺς ἐναγεῖς καθαίρουσιν αἷμα ἐπιχέουσαι ἱερείου καὶ τὰς θρηνητριάς»· καὶ οἱ προμνησθέντες δὲ γραμματικοὶ ἐξηγοῦνται τὰς ἐγγυτριστριάς ὡς θρη-

*) «Cui vates, horrere videns jam colla colubris melle soporatam et medicatis frugibus offam objicit; ille fama rabida tria guttura pandens corripit objectam atque immania terga resolvit fusus humi totoque ingens extenditur antros».

νητρίας. Καί περί τούτων δὲ καὶ περί τῶν θυσιῶν μανθάνομεν παρὰ Πλουτάρχου (Σόλ. 21) ὅτι ὁ ἀττικὸς νομοθέτης «ἀμυχὰς κοπτομένων καὶ τὸ θρηνεῖν πεπονημένα καὶ τὸ κωκύειν ἄλλον ἐν ταφαῖς ἐτέρων ἀφείλεν· ἐναγίζειν δὲ βοῦν οὐκ εἶασεν οὐδὲ συντιθέναι πλέον ἱματίων τριῶν οὐδ' ἐπ' ἀλλότρια μνήματα βαδίζειν χωρὶς ἐκκομιδῆς» καὶ ὅτι ἀφείλε «τὸ σκληρὸν καὶ βαρβαρικόν, ᾧ συνείχοντο πρότερον αἱ πλείσται γυναῖκες». Καὶ ὁ μὲν παρὰ Δημοσθένει (π. Μακάρτ. 62) διασωθεὶς ἐν μέρει σολῶνειος νόμος, ἄλλας διατάξεις περιέχων, οὐδὲν ἀναφέρει περὶ καταργήσεως θυσιῶν ἢ κοπετῶν, ἀλλ' ὁ Κικέρων (Νομ. Β', 23) προσεπιμαρτυρεῖ καὶ περὶ τοιαύτης διατάξεως· «ἐλατωθείσης τῆς δαπάνης εἰς τρία ἱμάτια καὶ ταινίας πορφυρᾶς καὶ δέκα ἀλφιδούς, αἶρει καὶ τὸν ὀλοφυρμόν· αἱ γυναῖκες μὴ ἀμυτέττωσαν τὰς παρειὰς μηδὲ θρηνεύωσαν κηδείας χάριν — ὅπερ τόσῳ μᾶλλον κρίνω ἀληθές, καθ' ὅσον καὶ ὁ νόμος τοῦ Σόλωνος ἀπαγορεύει τοῦτο*»). Παραπλησίαν περὶ λιτότητος κηδειῶν διάταξιν εὐρῶν καὶ ὁ Γέλων παρὰ Συρακουσίοις ἐπεκύρωσε καὶ διέταξε τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κηδείαν, ὡς ἀναφέρει ὁ Διόδωρος (ΙΑ', 38)· «τῶν δὲ Συρακουσίων τὰς μὲν πολυτελεῖς ἐκφοράς νόμῳ καταλελυκότων καὶ τὰς εἰωθυίας δαπάνας εἰς τοὺς τελευτῶντας γίνεσθαι περιηρηκότων, ἐγγεγραμμένον τε ἐν τῷ νόμῳ εἶργεσθαι παντελῶς τὰς τῶν ἐνταφίων σπουδὰς, ὁ βασιλεὺς Γέλων βουλόμενος τὴν τοῦ δήμου σπουδὴν ἐν ἅπασι διαφυλάττειν, τὸν περὶ τῆς ταφῆς νόμον ἐφ' ἑαυτοῦ βέβαιον ἐτήρησεν· ὑπὸ γὰρ ἀρρώστιας συνεχόμενος καὶ τοῦ ζῆν ἀπελπίσας, τὴν μὲν βασιλείαν παρέδωκεν Ἰέρωνι τῷ πρεσβυτάτῳ τῶν ἀδελφῶν, περὶ δὲ τῆς ἑαυτοῦ ταφῆς ἐνετείλατο διαστελλόμενος ἀκριβῶς τηρῆσαι τὸ νόμιμον· διὸ καὶ τελευτήσαντος αὐτοῦ τὴν ἐκφορὰν κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ συνετέλεσεν ὁ διαδεξάμενος τὴν βασιλείαν».

*1) Cic. Leg. II, 23· «extenuato igitur sumpta, tribus riciniis et vinculis purpureas et decem tibicinibus, tollit etiam lamentationem: mulieres genas ne radunt et neve lessum faneris ergo habent —, quod eo magis iudico verum esse, quia ius Solonis id ipsum vetat».

§ 10. Ἐν τε τῇ προθέσει καὶ τῇ παρεπομένη ἐκφορᾷ τοῦ νεκροῦ κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ Σόλωνος χρόνους οὐχὶ μόνον ὑφίστατο τὸ ἔθος τῶν θρηνολογιῶν κατὰ προηγουμένως πεπονημένους θρήνους, καὶ τοῦτο οὐχὶ μόνον ὑπὸ τῶν συγγενῶν γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ξένων, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ ἄλλα ἀγρίας ἐκρήξεως πένθους ἔθη, οἷον οἱ κοπετοὶ ἢ κορμοὶ καὶ αἱ ἀμυχαὶ τοῦ προσώπου, ἕπερ εἶδαμεν ὅτι κατήργησεν ὁ Σόλων κατὰ τὸ προμνησθὲν χωρίον τοῦ Πλουτάρχου (Σολ. 21): «ἀμυχὰς δὲ κοπτομένων καὶ τὸ θρηνεῖν πεπονημένα καὶ τὸ κωκύειν ἄλλον ἐν ταφαῖς ἐτέρων ἀφείλεν». Ποῖόν τι ἦν τοῦτο τὸ σκληρὸν καὶ βαρβαρικὸν ἔθος, ὑφ' οὗ συνέιχοντο πρότερον αἱ πλείσται γυναῖκες, τοῦτο διδάσκουσιν ἡμᾶς ἰδίως οἱ τραγικοὶ· ἰδίως ὁ Αἰσχύλος (Χοηφ. 20), ἔνθα ὁ χορὸς τῶν χοηφόρων παρθένων ἐπαναλαμβάνει καὶ κατὰ τὴν προσφορὰν τῆς νεκρικῆς θυσίας τῶν χοῶν τὰς αὐτὰς ἐκδηλώσεις καὶ ἐκρήξεις τῆς θλίψεως, οἷας καὶ κατὰ τὴν κηδείαν· «ἰαλτὸς ἐκ δόμων ἔβην χοὰς προπομπὸς ὀξύχειρι σὺν κτύπῳ· πρέπει παρηὲς φοινίσις ἀμυγοῖς ὄνουχος ἄλοκι νεοτόμῳ, δι' αἰῶνος δ' ἰυγμοῖσι βόσκεται κέαρ· λινοφθόροι δ' ὑφασμάτων λακίδες ἔφλαδον ὑπ' ἄλγεσιν πρόστερνοι στολμοὶ πέπλων ἀγελάστοις ξυμφοραῖς πεπλαγμένων». Παρ' Εὐριπίδῃ (Ἑκαβ. 648) ὁ χορὸς τῶν αἰχμαλωτίδων καταλέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις ὀλεθρίοις ἀποτελέσμασι τῆς δολίας καὶ παραδόλου ἀρπαγῆς τοῦ Πάριδος καὶ τοὺς σπαραγμοὺς τούτους· «στένει δὲ καὶ τις ἀμφὶ τὸν εὐροον Εὐρώταν Λάκαινα πολυδάκρυτος ἐν δόμοις κόρα, πολίον τ' ἐπὶ κρᾶτα μάτηρ τέκνων θανόντων τίθεται χέρα, δρύπτεται τε παρειάν, δίαιμον ὄνουχα τιθεμένα σπαραγμοῖς» καὶ (Ἑλεν. 1087) λέγει ἡ Ἑλένη τῷ Μενελάῳ ἐπὶ τῷ πλαστῷ αὐτοῦ θανάτῳ· «ἐγὼ δ' ἐς οἶκος βᾶσα βοστρύχους τεμῶ, πέπλων τε λευκῶν μέλανας ἀνταλλάξομαι, παρῆδι τ' ὄνουχα φόνιον ἐμβαλῶ χορός». Βεβαίως οἱ τραγικοὶ περιγράφουσι καὶ οὐχὶ σύγχρονα ἔθιμα, ἀλλ' ἀναγόμενα εἰς τοὺς χρόνους τῶν δρώντων προσώπων καὶ ἐπιτείνουσι τὰ πάθη· ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ὑπάρχουσι καὶ μαρτυροῦσι ὅτι καὶ μετὰ ταῦτα διεσώζοντο ἐπὶ πολὺ ταῦτα. Οὕτως ὁ Πλάτων (Νομ. ΙΒ, σ. 947) ἤθελεν ἀντὶ τῶν ἐπικρατούντων βεβαίως ἐπὶ τοῖς ἄλλοις

πολίταις θρήνων αντικαταστήσαι ἐν ταῖς ταφαῖς τῶν ἱερέων τοῦ-
λάχιστον ὕμνους ἢ ἐγκώμια αὐτῶν· «τελευτήσασαι δὲ προθέσεις τε
καὶ ἐκφορὰς καὶ θήκας διαφόρους εἶναι τῶν ἄλλων πολιτῶν· λευ-
κὴν μὲν τὴν στολὴν ἔχειν πᾶσαν, θρήνων δὲ καὶ ὄδουρων χωρὶς
γίγνεσθαι, κορῶν δὲ χορὸν πεντεκαίδεκα καὶ ἀβρένων ἕτερον πε-
ρισταμένους τῇ κλίῳ ἑκατέρους οἶον ὕμνον πεποιημένον ἔπαινον
εἰς τοὺς ἱερέας ἐν μέρει ἑκατέρους ᾄδειν, εὐδαιμονίζοντας ὦδῃ
διὰ πάσης τῆς ἡμέρας». Ὁ Πλούταρχος, ἐπὶ πραγματικωτέρου
ἐδάφους ἰστάμενος, ἔπαινε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, διότι ἀπέσχε τού-
των ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς θυγατρὸς· (Παραμ. εἰς τὴν γυν. 3)· «καὶ
τοῦτο λέγουσιν οἱ παραγενόμενοι καὶ θαυμάζουσιν, ὡς οὐδὲ ἰμά-
τιον ἀνείληφας πένθιμον οὐδὲ σαυτῇ τινα προσήγαγες ἢ θεραπαι-
νίσιν ἀμορφίαν καὶ αἰκίαν». Ὁ δὲ Λουκιανός, εἰ καὶ ὑπερβολικώ-
τερον καὶ ἀναδρομικώτερον πρὸς τε τὴν ποίησιν καὶ τὰ ἀρχαιό-
τερα ἔθνη, ἀναφέρει σύμπαντα ταῦτα, λέγων (π. πένθ. 12)· «οἰ-
μωγαὶ δὲ ἐπὶ τούτοις καὶ κωκυτὸς γυναικῶν καὶ παρὰ πάντων
δάκρυα καὶ στέρνα τυπτόμενα καὶ σπαραττομένη κόμη καὶ φοι-
νισσόμεναι παρειαί, καὶ που καὶ ἐσθῆς· καταρρήγνυται καὶ κόνις
ἐπὶ τῇ κεφαλῇ πάσσεται καὶ οἱ ζῶντες οἰκτρότεροι τοῦ νεκροῦ· οἱ
μὲν γὰρ χαμαὶ καλινδοῦνται πολλάκις καὶ τὰς κεφαλὰς ἀράττουσι
πρὸς τὸ ἔδαφος, ὁ δὲ εὐσχήμων καὶ καλὸς καὶ καθ' ὑπερβολὴν
ἐστεφανωμένος ὑψηλὸς πρόκειται καὶ μετέωρος». Ὁ δὲ Χαρών-
δας ἔτι γενικώτερον ἢ ὁ Πλάτων ἐπὶ τῶν ἱερέων ἤθελε καταργεῖν
πάντα θρήνον ἐπὶ τοῖς ἀποθανοῦσι (Στοβ. ΜΔ, 40) «χρὴ δὲ καὶ
τελευτῶντων ἕκαστον τιμᾶν μὴ δακρύοις μηδὲ οἴκτοις, ἀλλὰ
μνήμη ἀγαθῇ καὶ τῇ τῶν κατ' ἔτος ὠραίων ἐπιφορᾷ ὡς ἀχαρι-
στίας οὐσης πρὸς δαίμονας χθονίους λύπης ὑπὲρ τὸ μέτρον γι-
γνομένης». Ἄλλ' ὁ Πλάτων, ἴσως ἀναφερόμενος εἰς ταύτην τὴν
διάταξιν καὶ ψέγων αὐτήν, παρατηρεῖ (Νομ. ΙΒ', σ, 960)· «δα-
κρῦειν μὲν τὸν τετελευτηκότα ἐπιτάττειν ἢ μὴ ἀμορφον, θρηνεῖν
δὲ καὶ ἔξω τῆς οἰκίας φωνὴν ἐξαγγέλλειν ἀπαγορεύειν». Ὅπως-
δήποτε οἱ θρήνοι μετὰ τῆς αὐλωδίας παρέμειναν κατὰ τὴν μαρ-
τυρίαν Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ (κ. Μαθημ. Γ', 22)· «διὸ καὶ
τοῖς πενθοῦσιν αὐλοὶ μελωδοῦσιν οἱ τὴν λύπην αὐτῶν ἐπικου-

φίζοντες». Ἦσαν δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ θρηνηδοὶ μισθωτοί. Καὶ ὁ μὲν Πλάτων (Νομ. Ζ, σ. 800), ἀναφέρων τὸ ἔθος, ὑποδεικνύει ὅτι ἐγένετο τοῦτο ὑπὸ ἀρρένων θρηνηδῶν κατὰ τὸν Φρύγιον ἢ Καρικὸν νόμον· «οἷον οἱ περὶ τοὺς τελευτήσαντας μισθούμενοι Καρικῇ τινὲ μοῦσῃ πρᾶπέμπουσι τοὺς τελευτήσαντας». Ἄλλ' ὁ Ἡσύχιος ἀναφέρει γυναῖκας θρηνηδοὺς· «Καρίναι θρηνηδοὶ μουσικαὶ αἱ τοὺς νεκροὺς τῷ θρήνῳ παραπέμπουσαι πρὸς τὰς ταρὰς καὶ τὰ κήδη· παρελαμβάνοντο δὲ αἱ ἀπὸ Καρίας γυναῖκες». Ὅτι δὲ αὗται αἱ Καρίναι ἦσαν αὐλωδοί, ὑποδεικνύει ὁ Πολυδεύκης (Δ, 75)· «λέγεται δὲ καὶ Φρύγας εὐρεῖν αὐλὸν θρηνητικόν, ᾧ κεχρῆσθαι τοὺς Κᾶρας παρ' ἐκείνων λαβόντας· θρηνηῶδες γὰρ αὐλήμα τὸ Καρικόν». Μισθωτοῦ θρηνηδοῦ ποιεῖται μνείαν καὶ ὁ Λουκιανὸς (π. πενθ. 20)· «καὶ μεταστειλάμενοι τινα θρήνων σοφιστὴν πολλὰς συνειλοχότα παλαιὰς συμφοράς, τούτῳ συναγωνιστῇ καὶ χορηγῷ τῆς ἀνοίας καταχρῶνται, ὅποι ἂν ἐκεῖνος ἐξάρχη πρὸς τὸ μέλος ἐπαιάζοντες». Ἦδη παρ' Ὀμήρῳ ἀναφέρονται τοιοῦτοι ἐξάρχοντες τῶν θρήνων μισθωτοὶ αἰδοὶ ἐπὶ τῇ κηδεῖᾳ τοῦ Ἐκτορος (Ἰλ. Ω, 719 κ. ἐ.) «τὸν μὲν ἔπειτα τρητοῖς ἐν λεχέεσσι θέσαν, παρὰ δ' εἶσαν αἰδοὺς, θρήνων ἐξάρχους, οἳ τε στονόεσσαν αἰοῖδῃν οἱ μὲν ἄρ' ἐθρήνεον, ἐπὶ δὲ στονάχοντο γυναῖκες». Οἱ δὲ πεποιημένοι οὗτοι θρήνοι, μέλη ἢ αὐλήματα ἢ αὐλωδία, ἐκαλοῦντο ἄλλως καὶ ἐπικήδεια, ἀλλὰ καὶ ὀλοφυρμοὶ καὶ ἰάλεμοι καὶ ἔλεγοι. Ὁ μὲν Ἀθήναιος σημειοῖ (Δ, 619)· «ἢ δ' ἐπὶ τοῖς θανάτοις καὶ λύπαις ᾠδὴ ὀλοφυρμὸς καλεῖται· Ἀριστοφάνης δ' ἐν Ἀττικαῖς φησι λέξεσιν, ἐν δὲ πένθεσιν ἰάλεμος». Ὁ δὲ Ὠρίων (σ. 58)· «ἔλεγος ὁ θρήνος διὰ τὸ δι' αὐτοῦ τοῦ θρήνου εὖ λέγειν τοὺς κατοικομένους — οὕτω Δίδυμος ἐν τῷ περὶ ποιητῶν». Παρ' Ἀριστοφάνει (Ὀρν. 217) γίνεται λόγος πρὸς τὴν Ἀηδόνα θρηνοῦσαν τὸν πολύδακρυον Ἴτυν, ὅτι ὁ Φοῖβος ἀντιψάλλει τὴν φόρμιγγα πρὸς τοὺς ἐλέγους αὐτῆς· «ὁ χρυσοκόμας Φοῖβος ἀκούων τοῖς σοῖς ἐλέγοις ἀντιψάλλων ἑλεφαντόδετον φόρμιγγα, θεῶν ἱσθησι χορούς»· ἐνθα σχολιαστῆς σημειοῖ, «ταῖς σοῖς ἐλέγοις ἀντὶ τοῦ τοῖς θρήνοις — Δίδυμος δὲ φησὶν ὅτι οἱ πρὸς αὐλὸν ἀδόμενοι θρήνοι· τὸν γὰρ αὐλὸν πένθιμον ὑπειλήφθαι». Παρὰ δὲ

περὶ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ· « Ἀθηναῖοι ταῖς τῶν ἐφήβων χερσὶν ἀρπάσαντες ἐς ἄστυ ἤνεγκαν προαπαντῶντες τῷ λέχει πᾶσα ἡλικία δακρύοις ἅμα καὶ ἀνευφημοῦντες». Πρὸς ἔνδειξιν τῆς αὐτῆς τιμῆς ἤθελε καὶ ὁ Πλάτων (Νομ. IB, σ. 947 c) ἐν τῇ ταφῇ τῶν ἱερέων, « ἔωθεν εἰς τὴν θήκην φέρειν αὐτὴν μὲν τὴν κλίνην ἑκατὸν τῶν νέων τῶν ἐν ταῖς γυμνασίαις, οὓς ἂν οἱ προσήκοντες τοῦ τελευτήσαντος ἐπιόψωνται» (= καταλέξωσιν, ἐκλέξωνται). Οὕτω καὶ ὁ νεκρὸς τοῦ Δημόνακτος ἐκομίσθη ὑπὸ σοφιστῶν κατὰ Λουκιανὸν (Δημ. 67)· « ἐπὶ μὲν γὰρ τὴν ἔκφορὰν οὐκ ἔστιν ὅστις οὐκ ἀπήντησε τῶν φιλοσόφων· οὗτοι μὲντοι ὑποδύντες ἐκομίζον αὐτὸν ἄχρι πρὸς τάφον». Ὡς φέρετρον δὲ ἐχρησίμευεν ἡ αὐτὴ νεκροφόρος κλίνη, ἐφ' ἧς ἦν προτεθειμένος ὁ νεκρὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ, ὡς εἶδομεν ἐν τοῖς προμνησθεῖσι χωρίοις κλίνην παρὰ Πλάτωνι, λέχος παρὰ Πλουτάρχῳ· διὸ καὶ οὐδεμίᾳ ἀνάγκῃ τοῦ διορθῶσαι τὸ παρ' Ἡσυχίῳ, « λέχη, ἐφ' οἷς τοὺς νεκροὺς κοσμοῦσι» διὰ τοῦ κομίζουσιν. Ἡ δὲ ὑπὸ ἡμιόνων συρομένη νεκροφόρος ἅμαξα ἢ ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ κύλικι τοῦ Κανίνη ἐξεικονιζομένη ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς Τυρρηνικὸν ἢ εἰς Ἑλληνικὸν ἔθος (Panofka Eik. ἀρχ. βίου Πιν. K', 2 καὶ σ. 47).

§ 13. Τῆς νεκροφόρου κλίνης προεπορεύοντο οἱ τὸν νεκρὸν προπέμποντες ἄνδρες, παρείποντο δὲ αὐτῇ αἱ κατὰ νόμον εἰς τὰς πλησιεστάτας συγγενεῖς ἀνήκουσαι γυναῖκες. Οὕτω διέταττεν ὁ προμνησθεὶς Σολῶνειος νόμος παρὰ Δημοσθένει (π. Μακάρτ 62)· « βαδίζειν τοὺς ἄνδρας πρόσθεν, ὅταν ἐκφέρωνται, τὰς δὲ γυναῖκας ὀπίσθεν γυναῖκα δὲ μὴ ἐξεῖναι εἰσιέναι εἰς τὰ τοῦ ἀποθανόντος μηδ' ἀκολουθεῖν ἀποθανόντι, ὅταν εἰς τὰ σήματα ἄγῃται, ἐντὸς ἐξήκοντα ἐτῶν γεγονυῖαν, πλὴν ὅσαι ἐντὸς ἀνεψιαδῶν εἰσιν, μηδ' εἰς τὰ τοῦ ἀποθανόντος εἰσιέναι, ἐπειδὴν ἐξενεχθῇ ὁ νέκυς, γυναῖκα μηδεμίαν πλὴν ὅσαι ἐντὸς ἀνεψιαδῶν εἰσιν»· καὶ κατωτέρω (63) ὁ ἀγορεύων παρατηρεῖ « οὐκ ἔᾶ εἰσιέναι οὐδ' ἂν ἡ ὁ τετελευτηκῶς οὐδεμίαν γυναῖκα ἄλλην ἢ τὰς προσηκούσας μέχρις ἀνεψιότητος καὶ πρὸς τὸ μνήμα ἀκολουθεῖν τὰς αὐτὰς ταύτας»· καὶ « ταύτας κελεύει τὰς προσηκούσας καὶ παρεῖναι τῇ προθέσει τοῦ τετελευτηκῶτος καὶ ἐπὶ τὸ μνήμα ἀκολουθεῖν». Ἐὰν αἱ τοιαῦται

ἀπαγορεύσεις ἔτειναν πρὸς διατήρησιν τῆς ἀγνότητος τῶν ἡθῶν καὶ περιορισμὸν τῶν ἀδιακρίτων καὶ ἀκολάστων βλεμμάτων, βεβαίως αὐταὶ οὐδαμῶς ἐπῆρκον καὶ κατορθοῦν αἰετοτε τοῦτο καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν οικειοτέρων γυναικῶν, ὡς καταφαίνεται τοῦτο ἐκ τοῦ παρὰ Λυσία (ὁ Ἐρατ. φαν. 8) γεγονότος· ὁ ἀγορεύων ἐκεῖ λέγει· «ἐπειδὴ δὲ μοι ἡ μήτηρ ἐτελεύτησε, πάντων τῶν κακῶν ἀποθανοῦσα αἰτία μοι γεγένηται· ἐπ' ἐκφορὰν γὰρ αὐτῇ ἀκολουθήσασα ἡ ἐμὴ γυνὴ ὑπὸ τούτου τοῦ ἀνθρώπου ὀφθεῖσα χρόνῳ διαφθείρεται». Παρὰ Τερεντίῳ (Andr. A, 1, 90) προπέμπει ἡ Γλυκέριον τὴν λεγομένην ἀδελφὴν αὐτῆς Χρυσίδα οὐχὶ μόνη, ἀλλὰ παρακολουθοῦσι καὶ ἄλλαι γυναῖκες, εἰ καὶ οὐδένα συγγενῆ εἶχεν ἐν Ἀθήναις ἢ Χρυσίς. Κατὰ ταῦτα καὶ ὁ Πλάτων (Νομ. IB', σ. 947) διατάττει ὡς ἐξῆς τὴν πένθιμον τῶν ἱερέων πομπήν· «πρώτους δὲ προΐεναι τοὺς ἡθέους τὴν πολεμικὴν σκευὴν ἐνδεδυκότας ἐκάστους, σὺν τοῖς ἵπποισι μὲν ἱππέας, σὺν δὲ ὄπλοις ὀπλίτας, καὶ τοὺς ἄλλους ὡσαύτως, παῖδας δὲ περὶ αὐτὴν τὴν κλίνην ἔμπροσθεν τὸ πάτριον μέλος ἐφυμνεῖν, καὶ κόρας ἐπομένους ἐξόπισθεν, ὅσαι τ' ἂν γυναῖκες τῆς παιδοποιήσεως ἀπηλλαγμένοι τυγχάνωσιν». Εἰ καὶ ἡ παρὰ Χαρίτωνι (A, 6) ἐν τῇ κηδείᾳ τῆς Καλλιρρόης νεκρικὴ πομπὴ ἦν ἄλλως πως διατεταγμένη καὶ οὐδὲν ἐξάγεται ἐξ αὐτῆς περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου καὶ γενικωτέρου ἔθους, παραθετὰ ὅμως ἐνταῦθα ὡς ἀπεικονίζουσα ἴσως μερικὸν καὶ σύγχρονον τῷ συγγραφεῖ ἔθος πεποικιλμένον πως ὑπὸ τῆς φαντασίας. Κατὰ τὴν ἐκκομιδὴν «κατέκειτο μὲν Καλλιρρόη νυμφικὴν ἐσθῆτα περικειμένη καὶ ἐπὶ χρησηλάτου κλίνης μείζων τε καὶ κρείττων, ὥστε πάντες εἶκαζον αὐτὴν τῇ Ἀριάδνῃ καθευδούσῃ, προήεσαν δὲ τῆς κλίνης πρῶτον μὲν οἱ Συρακουσίων ἱππεῖς αὐτοῖς ἵπποις κεκοσμημένοι, μετὰ τούτους ὀπλίται φέροντες τὰ σημεῖα τῶν Ἑρμοκράτους (πατὴρ τῆς Καλλιρρόης) τροπαίων, εἶτα ἡ βουλὴ καὶ ἐν μέσῳ τῷ δήμῳ πάντες οἱ Ἑρμοκράτην δορυφοροῦντες· ἐφέρετο δὲ καὶ Ἀρίστων (ὁ τοῦ Χαίρεου πατήρ) ἔτι νοσῶν, θυγατέρα καὶ κυρίαν Καλλιρρόην ἀποκαλῶν· ἐπὶ τούτοις αἱ γυναῖκες τῶν πολιτῶν μελανεῖμονες· εἶτα πλοῦτος ἐνταφίων βασιλικός· πρῶτος μὲν ὁ τῆς φερνῆς χρυσός τε καὶ

ἄργυρος καὶ ἐσθήτων κάλλος καὶ κόσμος (συνέπεμψε δὲ Ἐρμοκράτης πολλὰ ἐκ τῶν λαφύρων) συγγενῶν τε δωρεᾶς καὶ φίλων, τελευταῖος δὲ ὁ Χαιρέου πλοῦτος· ἐπεθύμει γάρ, εἰ δυνατόν ἦν, πᾶσαν τὴν οὐσίαν συγκαταφλέξει τῇ γυναικί· ἔφερον δὲ τὴν κλίνην οἱ Συρακουσίων ἔφηβοι καὶ ἐπηκολούθει τὸ πλῆθος· πάντων δὲ θρηνοῦντων μάλιστα Χαιρέας ἤκούετο».

§ 14. Πάντες οἱ προπέμποντες τὴν ἐκφορὰν φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐφόρουν πένθιμον ἐσθῆτα ἢ στολὴν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἦν ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι εὐχρηστον τὸ μέλαν ἢ καὶ τὸ φαιὸν χρῶμα. Παρ' Εὐριπίδῃ (Ἄλκιστ. 425) ὁ Ἄδμητος ἐπὶ τῇ τελευτῇ τῆς γυναικὸς διακελεύεται· «πᾶσι δὲ Θεσσαλοῖσιν, ὧν ἐγὼ κρατῶ, πένθος γυναικὸς τῆσδε κοινοῦσθαι λέγω κουρᾶ ξυρήκει καὶ μελαμπέπλω στολῇ». Καὶ ἡ Ἑλένη, (Ἑλεν. 1088) ἀπευθυνομένη τῷ Μενελάῳ, λέγει ὅτι πενθοῦσα ἐπὶ τῷ πλαστῷ θανάτῳ, «πέπλων λευκῶν μέλανος ἀνταλλάξομαι». Ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. Α, 7, 8), ἀναφέρων τὸ κατὰ τὰ Ἀπατούρια στρατήγημα τοῦ Θηραμένου ἐν τῇ διαβοήτῳ κατηγορίᾳ τῶν ἐν Ἀργινοῦσαις ναυμαχησάντων στρατηγῶν, λέγει· «οἱ οὖν περὶ τὸν Θηραμένην παρεσκεύασαν ἀνθρώπους μέλανα ἱμάτια ἔχοντας· καὶ ἐν χρῶ κεκαρμένους πολλοὺς ἐν ταύτῃ τῇ ἑορτῇ ἵνα πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἤκοιεν, ὡς δὴ συγγενεῖς ὄντες τῶν ἀπολωλότων». Γνωστοὶ δὲ καὶ οἱ τελευταῖοι ἐπίσημοι λόγοι τοῦ θνήσκοντος Περικλέους «οὐδεὶς δι' ἐμὲ τῶν ὄντων Ἀθηναίων μέλαν ἱμάτιον περιεβάλετο». Ὁ δὲ Ἀρτεμίδωρος (Ὀνειρ. Β', 3), σημειῶν ὅτι ἡ καθ' ὕπνου ὄρωμένη μέλαινα στολὴ σημαίνει σωτηρίαν, ἐπιφέρει· «οὐ γὰρ οἱ ἀποθανόντες, ἀλλ' οἱ πενθοῦντες τοὺς ἀποθνήσκοντας τοιοῦτοις (μέλασι) χρῶνται ἱματίοις». Ὅτι δὲ ἦν εὐχρηστον ἐνίοτε καὶ τὸ φαιὸν χρῶμα, γινώσκομεν ἐκ τῆς περὶ Γαμβρείου τῆς Μυσίας ἐπιγραφῆς (Σ. Ἐπιγ. ἀρ. 3562)· «νόμον εἶναι Γαμβρεώταις τὰς πενθοῦσας ἔχειν φαιὴν ἐσθῆτα μὴ κατερρύπωμένην, χρῆσθαι δὲ καὶ τοὺς ἀνδρας καὶ τοὺς παῖδας τοὺς πενθοῦντας ἐσθῆτι φαιᾶ, ἐὰν μὴ βούλωνται λευκῇ». Ἐκ τοῦ νόμου τούτου βλέπομεν ὅτι ἠδύναντο φορεῖν ἐν πένθεσι καὶ λευκά, ὡς ἐφόρου ἐν Ἀργεὶ κατὰ Πλούταρχον (Κεφ. Ῥωμ. Κατ. 26)· «ἐν

Ἄργει δὲ λευκά φοροῦσιν ἐν τοῖς πένθεσιν, ὡς Σωκράτης φησὶν, ὕδατόκλυστα» (Ἰδ. Δοκ. Τομ. Α΄ σ. 400. 401. Συνηθέστερον ἦν ἐν Ῥώμῃ τὸ φορεῖν λευκά ἐπὶ πένθει). Ἄλλὰ καὶ βαπτὰ ἱμάτια μνημονεύονται πρὸς τοῦτο ὑπὸ Ἡγησίππου παρ' Ἀθηναίῳ (Ζ, 36), ἐνθα ὁ ἀλαζών μάγειρος καυχᾶται πρὸς τοῖς ἄλλοις διτι εὔρε τὸ πέρασ τῆς μαγειρικῆς, λέγων· «ὅταν ἐν περιδείπνῳ τυγχάνω διακονῶν, ἐπὶν τάχιστ' ἔλθωσιν ἐκ τῆς ἐκφορᾶς τὰ βάπτ' ἔχοντες, τοῦπίθημα τῆς χύτρας ἀφελὼν ἐποίησα τοὺς δακρῦοντας γελᾶν». Μέλανα δὲ ἱμάτια ἐφόρουσ οὐχὶ μόνον ἐπὶ θανάτοις καὶ ἐν πένθεσιν ὄντες, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ἄλλαις δυστυχίαις, θέλοντες ἐκδηλοῦν τὴν ἰδίαν θλίψιν. Οὕτω παρὰ Λυσία (κ. Ἄγορατ. 40) ὁ ἀγορεύων λέγει· «καὶ δὴ καὶ Διονυσόδωρος μεταπέμπεται τὴν ἀδελφὴν τὴν ἐμὴν εἰς τὸ δεσμοτήριον, γυναῖκα ἑαυτοῦ οὔσαν, πυθομένη δ' ἐκείνη ἀφικνεῖται μέλαν τε ἱμάτιον ἠμφισμένη, ὡς εἰκὸς ἦν ἐπὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τοιαύτη συμφορᾶ κεχρημένῳ». Περὶ δὲ Ἰσοκράτους διηγεῖται ὁ βιογράφος (Β. Γ' ῥητ. σ. 839)· «ἐλυπήθη δὲ καὶ οὐ μετρίως ἐπὶ τῷ Σωκράτους θανάτῳ καὶ μελανειμονῶν τῇ ὕστεραία προῆλθε», βεβαίως οὐχὶ ὡς πενθῶν συγγενῆς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τῷ θανάτῳ φιλότατου ἀνδρός καὶ ἐπὶ δημοσίῳ ἀτυχήματι. Παρὰ δὲ Πολυδεύκει (Δ, 117), γινομένου λόγου περὶ σκευῆς ἢ στολῆς ὑποκριτῶν, μνημονεύονται μετὰ μελάνων καὶ λευκὰ καὶ ἀλλοιόχροα ἐπὶ δυστυχίαις· «οἱ δ' ἐν δυστυχίαις ὄντες ἢ λευκὰ ἢ δυσπινῆ εἶχον, μάλιστα οἱ φυγάδες, ἢ φαῖά ἢ μέλανα ἢ μήλινα ἢ γλαύκινα» καὶ (118)· «τῆς δ' ἐν συμφορᾶ (γυναικειᾶς στολῆς) ὁ μὲν συρτὸς μέλας, τὸ δ' ἐπίβλημα γλαυκὸν ἢ μήλινον».

§ 15. Οὐχὶ δὲ μόνον διὰ τῆς μελαίνης στολῆς ἐπεδείκνυον τὸ πένθος, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀποκεκαρμένης κόμης· ἀλλὰ καὶ ἐνομίζετο τοῦτο τὸ μέγιστον καὶ κυριώτατον σημεῖον τοῦ πένθους. Παρ' Ὀμήρῳ ἤδη ὁ Νεστορίδης Πεισίστρατος παρατηρεῖ (Ὀδ. Δ, 195 κ. ε.)· «νεμεσῶμαι γεμὲν οὐδὲν κλαίειν, ὅς κε θάνησι βροτῶν καὶ πότμον ἐπίσκη· τοῦτό νυ καὶ γέρας οἶον δίζυρσῖσι βροτοῖσιν, κείρασθαί τε κόμην, βαλέειν τ' ἀπὸ δάκρυ παρειῶν». Καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς (Ἰλ. Ψ, 43) ἀποποιεῖται τὸ προσφερόμενον λουτρὸν «πρὶν